

Hazema Ništović

STRUKTURALNI PRINCIPI FONEMA I RAZVOJ ARTIKULACIONE STRANE GOVORA PREDŠKOLSKE DJECE

Sažetak

Dječiji jezik neprekidno privlači pažnju brojnih naučnika. Interesovanje za njegovo proučavanje podstaknuto je činjenicom da postoje specifičnosti u govornom razvoju djece iz različitih društvenih slojeva, ali i jezičke univerzalije koje su uvjetovane odgojno-obrazovnim procesom i koje postaju temelj jezičkih edukacijskih usmjerenja. I pored toga što se u posljednje vrijeme razvojem govora bave različite naučne discipline, kod nas je veoma malo sistemskih istraživanja na fonetsko- fonološkom nivou, a posebno je malo eksperimentalnih istraživanja utjecaja raznih faktora na artikulacione aktivnosti u procesu individualiziranja fonema u ranoj razvojnoj fazi. Ako imamo na umu da će se istraživanja u ovoj oblasti aktuelizirati, cilj nam je da ukažemo na potrebu proučavanja razvoja fonetsko-fonološkog statusa djece do polaska u školu. U radu će se naglasiti značaj fonetsko-fonološkog nivoa za govorni razvoj uopće, potom će se ukazati na probleme koje takva istraživanja treba da riješe jer je lingvistički znak kao fonatorni simbol sastavljen iz fonatornih elemenata, koji se stabiliziraju kao foneme, prateći elementi jačine i tonaliteta i koji prenose svoje specifične funkcije na lekseme, te koji imaju i sintaksičku, odnosno stilističku ulogu.

Ključne riječi: govor, diskriminacija, artikulacija

STRUCTURAL PRINCIPLES OF PHONEMES AND DEVELOPMENT OF ARTICULATORY SIGNATURES IN PRESCHOOL CHILDREN

Summary

Many researchers and scientists are continuously intrigued by children's language. Their research is based on two facts: that different social classes determine children's speech development, and that educational process influences language universals that become the educational foundation. Despite the fact that there are various scientific disciplines dealing with speech development, very little systematic research in phonetics and phonology has been conducted in our country. There's been even less experimental research on the influences of various factors on the articulation activities in the process of raising phonemic awareness in the stages of early development. Keeping in mind that the research in this field will soon be realized, it can be said that our goal is to point out the importance of studying the development of speech in preschool children. This paper will specify the problems that can only be solved through research, and emphasize the importance of the role that phonetics and phonology play in speech development in general. The problems need to be specified because a linguistic sign is composed of phonatory elements that become phonemes, the accompanying elements of intensity and tone that have a syntactic, or a stylistic function, and that transfer their specific function onto lexemes.

Key words: speech, discrimination, articulation

Uvod

Dječiji jezik je termin za razvojni sistem dječijeg govora. Značajan je za proučavanje funkcije govora i formiranje jezičkog mehanizma. Analitički efekat govorne realizacije javlja se pri prenošenju u domen psihofizičkog procesa mišljenja. Prema tvrdnji brojnih naučnika, to je suprotno emocionalnom stanju, koje pretpostavlja globalni sintetički izraz. S obzirom na sposobnost imitiranja, dijete veoma rano usvaja glasove kao elemente govorne simbolike, a složena priroda riječi kao simbola ogleda se u složenoj strukturi njenih fonema. Izgovorenu riječ mi čujemo i razumijemo, razumijemo i fonemu artikuliranu u okviru jedne riječi. Ovdje ne smijemo zanemariti fonemske funkcije riječi koje nose sa sobom semantičku vrijednost.

Tripartitna priroda riječi javlja se kao izražajna funkcionalnost, ali i kao funkcija govorne komunikativnosti u društvenim dodirima. Neogramatičari (Lautbild, H. Paul, 1909) su upotrebljavali jedan

termin sintetiziran u pojmu općedruštvene predstave. Sosir (Ferdinand de Saussure) utvrđuje samo odnos između onoga što se označava (označenoga, signifié) i samoga znaka (oznaka, signifiant). Prema Sosiru, lingvistički znak ne objedinjuje jednu stvar i jedno ime nego jedan pojam i jednu akustičku predstavu, koja nije neki materijalni zvuk, čista fizička pojava, već psihički utisak toga zvuka, predstava koja nam o tome daje potvrdu za naša čula. Sosirova ideja usmjerena na razdvajanje jezika od govora doima se nepotpunom kada je u pitanju dječiji govor. Ovaj problem uočili su i neki Sosirovi sljedbenici u svojim strukturalističkim raspravama. Antoan Meje (Antoine Meillet) smatrao je značajnim ispitivanje studija struktura i lingvističkih kategorija u fazi njihovog formiranja i stabiliziranja. Mejeva shvatanja nalazila su odjeka u ispitivanju dječijeg jezika.

S obzirom na isticanje značaja dječijeg jezika za fonološka ispitivanja, potrebno je interpretirati fonetske strukture u sklopu jezičkog znaka. Takva interpretacija zasniva se na analizi strukture foneme te na njejoj funkciji u okviru jezičkog znaka. Sosir je upotrebljavao termin *fonema* kako bi naznačio fonatorni značaj, dok je Trubeckom ovaj termin poslužio za označavanje bipartitne korelacije u sinhroničnom sistemu jezika, ne naglašavajući značaj procesa pri fonetskim izmjenama i pri dijahronim devijacijama. Ovako zasnovana teorija ostala je bez psihičke i socijalne komponente.

Da bi se mogle razumjeti fonatorne pojave, potrebno je odrediti komunikativnu vrijednost glasa i strukturu foneme. Milivoje Pavlović ističe povezanost fonacionih izražaja (diferencirani krikovi), kojima se služe životinje kao komunikacionim znacima, sa pojavama globalnog karaktera, kojima se služi čovjek s ciljem sporazumijevanja, a temelji na fonacionim elementima koji sačinjavaju elemente simbola realnosti:

- a. fizičkih pojava izvan onoga što je unutrašnja vrijednost subjekta „*Ja*“,
- b. psihičkih pojava shvaćenih u pojmu „*Ja*“.

Elementi jezičkog znaka nisu nezavisni, opozitni funkcionalno uvjetovani sekundarnim oznakama (prijedlozi, veznici). Ukoliko se fonema posmatra u fonatornom toku, ona nije ništa drugo nego *element potčinjen cjelovitosti pojma*. Fonema je uvjetovana principom komunikativnosti. Ona, prema tumačenju Milivoja Pavlovića, objedinjava sljedeće komponente:

- c. pasivnu (auditivnu),
- d. aktivnu (artikulacionu, motoričku),
- e. funkcionalnu (komponenta koja se zasniva na integriranju i shvatanju vrijednosti).

Prema navedenom izvoru, fonema može biti ekvivalencija jezičkog znaka, uz tonske i fortitetske korektive (emotivnost i ekspresivnost) kao dominantne vrijednosti, ali u procesu komunikacije fonema odgovara strukturi psihofiziološke vrijednosti jezičkog znaka.

Organiziranje foneme u dječijem govoru

Foneme se organiziraju na bazi refleksnog glasa, ali se ponekad veoma rano zapažaju emitovanja glasa sa artikulacijama, odnosno sa nekom vrstom pokreta govornih organa. Prolazni artikulacioni elementi spontanog emitovanja glasnosti podložni su selekciji, a oslonac i podsticaj imaju u auditivnoj predstavi koja podstiče motoričke aktivnosti psihofiziološkog karaktera. Auditivna predstava izaziva dinamizam motoričke aktivnosti koja je psihofiziološkog karaktera. To su dječiji probni pokušaji koji pomažu stabilizaciji motoričkih predstava nastalih pod impulsima motoričkih nerava i fonacionog aparata. Prvi pokušaji imaju korelativne tendencije, pri čijim se usklađivanjima primjećuju hijerarhijski odnosi. Bilabijalni suglasnici se stabiliziraju najranije, potom velari itd. Suglasniku *r* potrebno je najduže vremena da se fonatorno stabilizira, pa se često u grupama *kr*, *lr*, *vr* reprodukuje kao poluglasnički element.

Stabilizacija jedne foneme podrazumijeva fonemsku integraciju tripartitnog karaktera, a psihofiziološke vrijednosti. Kompleksna priroda foneme uvjetovana je kompleksnom strukturom cerebralnog sistema i rasporedom u pojedinim zonama. Sve nas ovo upućuje da posmatranje dječijeg jezika prenosimo u šire lingvističke okvire.

Studije koje su usmjerene na strukturu dječijeg jezika upućuju nas na rješavanje drugih problema. Uravnoteženi fonacioni dinamizam u jezičkom znaku, u slučajevima normalnog razvoja, izostaje u slučajevima govornih ili slušnih oštećenja. Osobe sa jednom ili drugom smetnjom uključuju se u proces korektivne reintegracije ili čulne suplemacije. U tom slučaju obavještajna

uloga sa čula obavještajnog prenosi se na vizuelnost, odnosno oštećena vizualnost poprima taktilnu suplemaciju (Brajova azbuka) uz auditivnu orijentaciju. Najbolji dokaz složene prirode foneme možemo pronaći kod gluhonijemih osoba. One osobe koje ne čuju lišene su i govora. Kod ovakvih osoba nije moguće formiranje kompletne koordinacije jezičkog znaka.

S obzirom na sposobnost imitiranja, dijete veoma rano usvaja glasove kao elemente govorne simbolike. Prva artikulaciona faza ostvaruje se gukanjem koje se ogleda u ponavljanju osnovnih grupa sintetiziranih u jezgro vokalske vrijednosti. Prvo se formiraju oni glasovi koji se nalaze u riječima koje dijete najčešće čuje u svojoj najbližoj okolini. To su, uglavnom, imena ili nazivi po srodstvu najbližih lica (*ta-ta, ma-ma, ba-ba, de-da, ne-na* ...). Ovakve grupe glasova dvosložno sastavljene najčešće su prve emocionalno obojene riječi koje imaju funkciju rečenice. Upotrebom osnovnih vokala, koji imaju širok otvor usta i miran položaj jezika, dijete komunicira sa sredinom.

Glasovi u jeziku ispunjavaju dvostruku funkciju: *perceptivnu* – kada se jezičke jedinice opažaju vidom ili sluhom, i *signifikativnu* – na osnovu njih se razlikuje značenje riječi.

Suština svih navedenih procesa temelji se na principu imitiranja. „Prve vrijednosti lingvističkog značenja predstavljaju akustički globalni utisci koji se vezuju, postepeno i sve određenije, za simboličku vrijednost“ (Pedagoški rečnik I:207). Sintetiziranje ovih vrijednosti zavisi od frekvencije akustičkog utiska, mada frekvencija nije jedini faktor razumijevanja primljene glasovne slike. Wortbild zavisi od ličnog interesovanja koje se budi i stabilizira. To je sve praćeno formiranjem centra akustičkog značenja i centra asocijativno-semantičkih vrijednosti. Govor se javlja u sadejstvu svoje materijalne glasovne strane i smisaone (semantičke) strane. Savladavanje glasovne strane predstavlja put ka ovladavanju govorom.

Glasovi su nosioci promjena u značenju riječi. Ograničenim brojem znakova mi proizvodimo neograničen broj informacija. Prema mišljenju sovjetskih istraživača (Zaporožec i Eljkonjin:78), usvajanje gramatike maternjeg jezika, uglavnom, zasniva se na usvajanju glasovne strukture govora. Razvoj govornih oblika i govornih funkcija na predškolskom uzrastu tijesno je povezan sa usvajanjem glasovnog sastava jezika. Bez adekvatne glasovne razvijenosti ne može se ni zamisliti proširivanje fonda riječi koje

dijete aktivno koristi. U suštini razvoj govora podrazumijeva razvoj oblikovanja glasova, a oblikovanje glasova prati proces rasta i sazrijevanja. Dijete u svom glasovnom razvoju polazi od nejasnih, neodređenih i slučajno formiranih glasova do jasnih, razgovjetnih i kontroliranih (Harlok:178).

Na osnovu iznesenih stavova korektan razvoj glasova ima posebnog utjecaja na razvoj pojedinca. Glasovi koji se proizvode govorom razlikuju se od prirodnih ljudskih krikova. „Govorni glas je zvuk obrađen na određen način u sistemu dotičnog jezika specijalno kao nosilac određenog smisla, semantičkog sadržaja“ (S. L. Rubinštajn:165). Glasovi koje proizvode tek rođena djeca razlikuju se od govornih glasova. Usvajanje glasovne strane predstavlja učvršćivanje i usavršavanje onih glasova koje je dijete čulo u procesu usvajanja glasova iz svoga okruženja. Dijete počinje usvajati glasove onog trenutka kada je u stanju da razlikuje ljudski glas od drugih zvučnih podražaja. Taj proces počinje oko treće godine života, a okončava se oko devete godine. Prema istraživanjima Smiljke Vasić, taj proces kod dječaka traje do osme godine, a kod djevojčica do sedme godine.

Usvajanje glasa prolazi kroz dvije etape. Prva etapa usmjerena je na primanje glasa putem sluha. Druga etapa se definira kao sposobnost pravilnog izgovora glasa, odnosno razvoj sposobnosti artikulacije glasova. „Percipiranje pravilnog izgovora i ispravna zvučna slika kao i ocena pravilnog izgovora prethode pravilnoj artikulaciji glasova“ (Vasić:68).

Individualni tok razvoja glasovne strane govora

Usvajanje glasovne strane govora prožeto je prvom manifestacijom govornog ponašanja i postalo je predmetom interesovanja brojnih stručnjaka koji su svoja naučna interesovanja smjestili u oblast razvoja govora. Ovo je neiscrpna tema koja privlači pažnju brojnih stručnjaka iz različitih sfera interesovanja, samo što su savremena istraživanja glasovne strane govora pod utjecajem novog poimanja interkulturalnog razvoja. Savremeno društvo ima tendenciju postepenog uvođenja u savremene tehnologije. Predškolski period je pogodan za intenzivno proučavanje s ciljem iznalaženja mogućnosti utjecaja na pojedine intelektualne sposobnosti. Ova rana istraživanja postepeno mijenjaju uvjerenje o intelektualnom razvoju kao genetičkom faktoru. Intelektualni razvoj je u tijesnoj vezi sa uvjetima života pa se na njega može utjecati.

Ova saznanja imala su značajan utjecaj na karakter proučavanja pojedinih sposobnosti. Zadaci naučnih proučavanja nisu se temeljila na konstataciji pojedinih stanja u određenom stadiju razvoja, nego su se bazirala na ispitivanje mogućnosti utjecaja na intelektualni razvoj. Proces razvoja je komplementaran sa procesom učenja. Proučavanje glasovne komponente razvoja govora predstavlja jedno od centralnih pitanja jer je to jedan od elemenata u procesu opismenjavanja. U glasovnom razvoju postoje stadijumi koji imaju ustaljen redoslijed kroz koji prolazi svaki pojedinac. Brojna naučna ispitivanja pokazala su da stadijumi glasovnog razvoja nisu uvjetovani starosnom dobi djeteta i da tempo glasovnog razvoja nije apsolutno povezan sa biološkim sazrijevanjem djeteta, ali su uvjeti u kojima dijete usvaja glasovni sistem značajni za glasovnu razvijenost. U ranim istraživanjima dječijeg govora u ruralnim i urbanim sredinama utvrđeno je da djeca iste uzrasne dobi (starija vrtićka grupa), koja nisu bila u vrtiću, znatno zaostaju u govornom razvoju za djecom iz gradske sredine, koja su bila u vrtiću. Istraživanja, koja su organizirali studenti Pedagog fakulteta u Zenici, pokazala su da šestogodišnjaci, sa kojima su rađene vježbe za razvoj fonematskog sluha, mnogo brže i kvalitetnije usvajaju slova od sedmogodišnjaka, sa kojima nisu rađene vježbe usmjerene na razvoj fonematskog sluha i izgovora. Poslije organiziranog rada sa djecom iz ruralnog područja djeca su brzo dostigla stepen govornog razvoja djece, koja su boravila u vrtiću.

Da bi djeca glasovno napredovala, potrebno je svakodnevno podsticati glasovni razvoj. Glasovni razvoj djece nije isključivo uvjetovan biološkim sazrijevanjem, niti je zaostajanje u glasovnom razvoju nepopravljivo. Kod djece u trećoj godini života može se razviti osjećaj za auditivnu percepciju glasa u riječi. Ispitivanja pokazuju da sistematskim stručnim i organiziranim vježbanjem glasovne strane govora ubrzava se razvoj govora i stvara mogućnost boljeg snalaženja u savladavanju slova. Značaj ranog vježbanja glasovnog razvoja isticao je i Vigotski, tvrdeći da se ne možemo zadovoljiti razvojem, koji se odvija prema određenim stadijima, nego se mora ići ispred razvoja.

Rad sa predškolskom djecom na diskriminaciji, odnosno na razvoju fonematskog sluha uvjet je za vježbanje artkulacije. U okviru rada na diskriminaciji glasova posebno je važno razvijati osjećaj za visinu, jačinu, melodiju i ritam govora. U fazi razvoja pravilne artkulacije značajno je vježbati glasove u sklopu slogova,

riječi i rečenica, voditi računa o zastupljenosti glasova u inicijalnoj, medijalnoj i finalnoj poziciji. Sve vježbe artikulacije važno je realizirati kroz igru. Pri uvježbavanju vokala potrebno je obratiti pažnju na trajanje, jačinu i boju, izgovarati ih bez otezanja, pjevanja i svođenja na poluglase. Od nazala potrebno je uvježbavati glasove *m, n, nj*. Neophodno je da djeca što češće slušaju sve glasove iz grupe frikativa, a posebno treba insistirati na pravilnom izgovoru glasova: *s, z, š, ž, r*. U ranom uzrastu važno je vježbati glas *c* u svim pozicijama i glasovnim kombinacijama, a omogućiti djeci češću i pravilnu slušnu diskriminaciju glasova *č, ć, dž, đ*. U početku ne možemo insistirati na njihovom pravilnom izgovoru. Pri insistiranju na pravilnom izgovoru važno je da djeca uočavaju razliku između *l* i *lj*. Djeca nešto kasnije artikuliraju glas *lj*, pa nije neophodno da odmah savladaju izgovor ovog glasa, ali je poželjno da znaju izgovarati glas *l*.

Mnoga djeca iz porodice ponesu nepravilan izgovor nekih glasova. Još u porodici djecu treba navikavati na pravilan izgovor svih glasova, ali sistemsko vježbanje, ono koje se organizira u predškolskim institucijama treba da odigra značajnu ulogu. Kada dijete postane svjesno govornih organa i kada svjesno počinje njima da vlada, tada treba početi sa obukom izgovaranja pojedinih glasova. Najvažnije je utvrđivati položaj jezika i to svih njegovih dijelova, posebno u odnosu na tvrdo i mekko nepce, na desni, zube ... Tako ćemo pri laganom izgovoru glasova *č, ć, dž, đ* ukazivati na položaj vrha jezika. Ponekad je efikasno pred ogledalom izgovarati one glasove i slogove sa kojima dijete ima problema. Korisno je da djeca tako posmatraju vrh jezika pri izgovoru slogova: *ča-či-ču-če-čo, ač-eč-ič-oč-uč, aći-eći-ući-ići, ač, ača, ačica, ačak, ičak, čica* ... Sa djecom je dobro ponavljati i kompletne riječi u kojima se ti glasovi pojavljuju u različitim pozicijama: *čekati, čačkati, čučati, čučaći, mućaći, mećući, mućen, mućen*. Pri vježbanju pojedinih glasova potrebno je praviti razne kombinacije.

Djeca vole ritmizirane riječi, pa je dobro i o tome voditi računa. Vježbe artikulacije ponekad je potrebno izvoditi individualno, a ponekad grupno, ali, u svakom slučaju, sa djecom, koja imaju probleme artikulacione prirode, sa istim ili sličnim glasovima. Svaki i mali uspjeh u artikulaciji trebalo bi pohvaliti. Pravilnu artikulaciju važno je savladati jer se nepravilan izgovor pojedinih glasova prenosi i na pisanje.

Na primjerima je potrebno djeci pokazati kako se izgovor nekih glasova odnosi na one glasove koji su slični po postanku. Na primjerima je potrebno pokazati djeci vezu glasa *č* sa glasovima *k* i *c* (*muka, mučenje, muci, junak-junaci-junački-junačiti-junačenje*). Kada djeca nauče ove veze, učenje će biti znatno olakšano. Vježbe artikulacije su značajne jer živa riječ, zalaganje i upornost vode uspjehu. Ako roditelji podstiču nepravilnu artikulaciju (tepanjem i podržavanjem nepravilnog izgovora glasova), odgajatelju će biti teško da uspostavi pravilan sistem artikulacije.

Značaj i karakter vježbi artikulacije

Fonetska artikulacija se zasniva na pravilnom izgovoru glasova kod djece sa normalnim govornim organima, ali se mnogo češće koristi u logopediji. Onaj ko obavlja logopedsku vježbanja mora da poznaje govorne organe i njihovu funkciju, treba da se služi adekvatnim sredstvima, te da posjeduje iskustvo i vještinu u obavljanju ovog odgovornog posla. Pomoćnim sredstvima najčešće se postiže vizuelni utisak i ona su veoma važna. U vježbanju se uvijek polazi od samoglasnika, a potom slijede veze samoglasnika i suglasnika. Suglasnici se vježbaju po vezama, uzimaju se slični i različiti kako bi se bolje uočile razlike u artikulaciji. Za postizanje uspjeha u artikulacionim vježbama važno je poznavati artikulacionu bazu jezika. Termin „artikulaciona baza“ (basis of articulation) uveo je njemački lingvista Eduard Sievers. On je tako nazvao „osnovni“, neutralni položaj govornih organa koji se pri svakom govornom aktu zauzima po navici, često nesvjesno. Usvajanje pravilne artikulacione baze jedan je od osnovnih uvjeta pravilne artikulacije i temelj ortoepije, odnosno pravilnog i lijepog izgovora.

Neki statistički podaci govore da od ukupnog broja govornih poremećaja 67% javlja se iz područja artikulacionih grešaka. Ove greške najčešće se otkrivaju u fazi aktivnog razvoja artikulacije glasova. Među ovim greškama najčešće su: *dislalijske, tepanje, vrskanje, šuškanje, tetizam, rotacizam, nazalizacija, unjkanje, artikulaciono pomjeranje, umekšavanje glasova, supstitucija glasova i slogova, desonarizacija, obezvučenje, asimilacija glasova, distorzija - oštećenje glasova* (R. Matić, 1986).

Prilikom ispitivanja artikulacije glasova, s ciljem utvrđivanja njene korektnosti, potrebno je obratiti pažnju na uzrast djece i

na korektan izgovor svakog glasa u svim pozicijama (inicijalnoj, medijalnoj i finalnoj). Ponekad govorni poremećaji mogu biti i u fonaciji, a ispoljavaju se kao *afonija*. Poremećaji u fonaciji često se javljaju usljed organskih ili funkcionalnih poremećaja. Na pravilnoj artikulaciji i na pravilnoj upotrebi nekih drugih osnovnih elemenata insistirat ćemo kada te govorne greške nisu više obična razvojna pojava već prelaze u govorne poremećaje. Kada utvrdimo da je prošlo optimalno vrijeme stabiliziranja glasovne artikulacije, a dijete još ima ozbiljnih poteškoća sa izgovorom, tada, uz pomoć odgovarajućih stručnjaka, pristupamo fazi dijagnostičiranja poremećaja i upućujemo dijete na adekvatan specijalistički tretman.

Kako se dječije potrebe za artikulacijom smanjuju, tako rastu potrebe za vježbanjem glasovnih suprasegmenata (zvučnosti, jačine, visine, boje, tona). Kada želimo popraviti izvjesne odstupanja od artikulacije, onda organiziramo vježbe govornih organa. Cilj vježbanja govornih organa je da se postigne normalan razvoj kako bismo djecu pripremili za normalnu artikulaciju, normalnu dikciju, tempo, ritam, visinu i normalnu jačinu glasa. Artikulacione vježbe uspješno ćemo izvoditi ako poznajemo njihovu artikulacionu funkciju. Posebno je efikasno za vježbe artikulacije povezivati vježbe sa pokretom. Ritmizacija pokreta može biti praćena pjevanjem, govorenjem kraćih stihova, brzalice, brojalica i drugih tekstova pogodnih za vježbe glasova uz igru.

Vježba govornih organa nije sama sebi cilj. Takve vježbe redovno izvodimo u obliku igre, a spajamo ih sa elementima govora. Djeca često ispuštaju početne i završne slogove i glasove, što je posljedica slabe uvježbanosti disanja. Da bi se otklonile brojne artikulacione greške, potrebno je uvježbavati disanje. Djeca vježbaju govorne organe tako što pušu balone, papirnate vrećice, prazne kesice od sokova pomoću slamčice. Govorni organi se razvijaju i kada djeca lagano pušu pjenaste balone. Razne pištaljke su pogodne za razvoj govornih organa. Prepričavanje i pričanje je pogodno za vježbe disanja. Oponašanje različitih zvukova utječe na vježbe disanja. Te vježbe djeca mogu izvoditi u toku igre oponašajući razne zvukove u prirodi.

Za vježbanje govornih organa mogu se organizirati govorne igre tipa: *Ko se javlja? Kako se javlja?* Važno je da djeca uče disati duboko i govoriti kada izdišu. Za vježbanje disanja važna su pluća, ali ne smijemo zanemariti ni ulogu donje vilice, nosa jezika, usana i drugih

organa. Pravilan položaj donje vilice i njena normalna pokretljivost znatno utječu na pravilnost artikulacije. Ukoliko kod djeteta uočimo isturenost donje vilice, normalno je očekivati nepravilan izgovor zubnih suglasnika *z, s, c* i prednjonepčanih *č, ž, š*. Vježbanje donje vilice može se izvoditi pomoću igara koje u sebi sadrže igre glasovima, slogovima i dijelovima riječi. Pri izboru vježbi uvijek moramo voditi računa o onome šta djeca vole, čega se rado igraju. Poznato je da djeca rado oponašaju zvukove iz prirode, rado imitiraju oglašavanje ptica, javljanje životinja. Igrama se mogu obuhvatiti i svi drugi glasovi iz okoline. Igre glasovima mogu se koristiti za govorno stvaralaštvo. Vježbajući artikulaciju glasova, možemo sastavljati male ritmizirane priče. Uz radno-igrovna sredstva stvaramo zaplet tako što djecu potičemo na stvaralačko pričanje.

Glasovna strana govora usvaja se pod snažnim utjecajem sredine. Kada ti utjecaji stihijski djeluju, onda oni nisu uvijek dobar uzor za pravilan glasovni razvoj. Ukoliko dječije okruženje ne vlada korektnom artikulacijom, onda neće biti jednostavno ispravljanje posljedica nepravilne artikulacije. Pravilan artikulacijski razvoj u predškolskim institucijama je organizirani proces korektne artikulacije, koji predstavlja svjesno i plansko artikulaciono sazrijevanje. Predškolske ustanove pružaju djeci uvjete za razvoj glasovne strane i otklanjaju posljedice nepovoljnih porodičnih uvjeta vezanih za stimuliranje pogrešne artikulacije. U prvom razredu devetogodišnje osnovne škole rad na razvoju glasovne strane govora predstavlja se kao centralni zadatak. To je značajna promjena u odnosu na ranije nastavne programe u kojima je utjecaj na razvoj glasovne strane govora sporedan zahtjev. Nemaran odnos prema artikulaciji govora proizlazio je iz uvjerenja stare škole da se artikulacija glasova usvaja spontano, da ona dolazi sa periodom sazrijevanja i da nema potrebe podsticati njen razvoj u procesu odgojno-obrazovnog rada. Novi programski zahtjevi bazirani su na obezbjeđivanju normalnog glasovnog razvoja kod djece prije slovne faze. U programima je potrebno postaviti jasne zahtjeve podsticanja pravilnog funkcioniranja govornog aparata i razvoja sposobnosti artikulacije glasova, odnosno upućivanja djece na pravilnu diskriminaciju i artikulaciju glasova. S obzirom da sva djeca nisu obuhvaćena predškolskim odgojem i obrazovanjem, među njima se mogu očekivati i razlike u glasovnom razvoju. Pošto se uoče te razlike, onda je potrebno pronaći adekvatne naučne metode kako bi se otklonile te razlike, a najbolje je izraditi dopunske programe namijenjene onoj djeci koja zaostaju u artikulacionom razvoju.

Zaključak

Proces razvoja fonematskog sluha pripada onim područjima koja su manje ispitana kod nas. „U ovoj oblasti nije bilo sistematskih proučavanja pa su i podaci o razvoju sposobnosti za auditivnu diskriminaciju glasova kod djece predškolskog uzrasta nepotpuni“ (Gašić,1984:317). U istraživanjima I. Šamića došlo se do saznanja o postojanju perioda „auditivne otvorenosti“ i pojačane osjetljivosti na auditivne stimuluse kao i periode smanjene auditivnosti kod djece uzrasta od tri do šest godina. Prema navedenim podacima, prisutna je neravnoteža između auditivne i artikulacione sposobnosti, koja je pokretačka snaga razvoja. Navedeni podaci ukazuju na činjenicu da se ovi procesi posmatraju odvojeno, odnosno da nije dovoljno proučiti artikulacione korektnosti već je potrebno proučiti i tempo razvoja fonematskog sluha. Ispitivanje djece, koja zaostaju u govornom razvoju(S. Vladislavljević), pokazalo je da auditivna diskriminacija kod neke djece ima usporen razvoj. Svako ispitivanje ovog tipa ima cilj utvrđivanja faktora, koji bi se mogli upotrijebiti za ubrzavanje razvoja. Ispitivanja artikulacije i diskriminacije glasova zahtijevaju veliku ozbiljnost u smislu dugotrajnog praćenja djece u raznim životnim situacijama.

Literatura

1. Babić, N. (1983), *Dječija pitanja*, Školska knjiga, Zagreb
2. Furlan, Ivan (1970), *Učenje kao komunikacija*, Beograd
3. Gabelica, Milivoj (1994), *Razgovor sa roditeljima*, Priručnik za roditelje, Đakovo-Slavonski Brod
4. Gašić-Pavišić S. (1973), „Planski i sistematski rad na razvijanju artikulacije u predškolskoj ustanovi“, Časopis *Predškolsko dete*, br. 1-2, Beograd
5. Gašić-Pavišić S. (1984), *Asocijativne norme za predškolski uzrast*, Institut za predškolska istraživanja, Prosveta, Beograd
6. Herlok, E. (1971), *Razvoj deteta*, Zavod za izdavanje udžbenika SRS, Beograd
7. Matić, Radomir (1986), *Metodika razvoja govora dece do polaska u školu* (drugo dopunjeno izdanje), Nova prosveta, Beograd
8. Maleš, D. i Stričević, I. (1991), *Druženje djece i odraslih* (poziv na zajedničku igru), Školska knjiga, Zagreb

9. Miljak, Arijana (1984), *Uloga komunikacije u razvoju govora dece predškolske dobi*, Privredni pregled-Beograd i Školske novine -Zagreb
10. Ništović, H. (2011), *Čitanje i pisanje u teoriji i praksi*, Bosanska riječ-Dječija knjiga, Sarajevo
11. Ništović, H. (2011), *Priručnik uz 'Prvanku'* (drugo dopunjeno izdanje), Bosanska riječ-Dječija knjiga, Sarajevo
12. Pavlović, Milivoj (1973), „Tri principa strukture foneme i značaj dječjeg jezika za lingvistiku“, u knjizi: *Zbornik, br. 6, Instituta za pedagoška istraživanja SRS*, Naučna knjiga, Beograd
13. *Pedagoški rečnik I* (1967), Zavod za izdavanje udžbenika SRS, Beograd
14. Rubinstein, S. L. (1950), *Psihologija mišljenja i govora*, PKZ, Zagreb
15. De Saussure, F. (1969), *Opšta lingvistika*, Beograd
16. Stančić, V. i Ljubešić, M. (1994), *Jezik, govor, spoznaja*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb
17. Škarić, I. (1973), „Vokalna imitacija auditivnih stimulacija u djece od 3 do 6,5 godina“ u knjizi: *Zbornik, br. 6, Instituta za pedagoška istraživanja SRS*, Naučna knjiga, Beograd
18. Vasić, S. (1971), *Razvitak artikulacije kod djece na uzrastu od tri do devet godina*, Naučna knjiga, Beograd
19. Vladislavljević, S. (1973), „Značaj i ispitivanje auditivne percepcije“, *Časopis Predškolsko dete*, br.1-2, Beograd
20. Zaporožec i Elkonjin (1965), *Psihologija predškolskog deteta*, Jugoslavenski zavod za proučavanje školskih i prosvetnih pitanja, Beograd